

Političko i kulturno djelovanje prvih Arpadovića u Hrvatskoj

Golemac, Domagoj

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:368973>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST**

DOMAGOJ GOLEMAC

ZAVRŠNI RAD

**POLITIČKO I KULTURNO DJELOVANJE PRVIH ARPADOVIĆA U
HRVATSKOJ**

Zagreb, rujan 2020.

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Odsjek za povijest

Političko i kulturno djelovanje prvih Arpadovića u Hrvatskoj

Završni rad

Student: Domagoj Golemac

Mentor: doc. dr. sc. Tomislav Popić

Zagreb, rujan 2020.

SAŽETAK

Arpadovići su ugarska dinastija (nazvana po velikom knezu Arpadu) koja je od 9. stoljeća vladala Ugarskom (od 1000. godine Kraljevina Ugarska) te Kraljevinom Hrvatskom i Dalmacijom od 1102. odnosno 1105. godine pa sve do izumiranja 1301. godine. Na političku scenu Hrvatske stupaju po rodbinskim vezama tijekom interregnuma (razdoblje između 1091. i 1102. godine) izazvanog smrću Stjepana II., to jest izumiranjem hrvatske kraljevske dinastije Trpimirovića, postavljanjem Almoša, nećaka Ladislava I., za hercega Hrvatske 1091. godine i osnivanjem zagrebačke biskupije 1094. godine. Trajno kraljevanje Arpadovića uspostavio je kralj Koloman okrunivši se za kralja Hrvatske (1102. godine) i Dalmacije (1105. godine). Za njihove vladavine Hrvatska i Dalmacija su prošle brojne reforme (Koloman i Bela III.), ali i nedaće (Stjepan III., Ladislav II. i Stjepan IV.) postavši glavnom metom Bizanta i Mletačke Republike u njihovim sukobima s Ugarskom. Svoj vrhuac Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo dostiže u vrijeme Bele III. kada država postaje vodeća snaga srednje i jugoistočne Europe.

Ključne riječi: Arpadovići, Trpimirovići, Ugarska, Kraljevina Hrvatska, Dalmacija, Koloman, Stjepan III., Bela III.

SUMMARY

The Arpads are a Hungarian dynasty (named after Grand Duke Arpad) that ruled Hungary from the 9th century (Kingdom of Hungary since year 1000) and the Kingdom of Croatia and Dalmatia from 1102 and 1105 respectively, until its extinction in 1301. They entered the Croatian political scene through family ties during the interregnum (period between 1091 and 1102) caused by the death of Stephen II, i.e. the extinction of the Croatian royal dynasty Trpimirovic, the appointment of Almos, nephew of Ladislav I, as Herzog of Croatia in year 1091 and the founding of the Zagreb diocese in year 1094. The permanent reign of Arpads was established by king Coloman, who was crowned King of Croatia (1102) and Dalmatia (1105). During their rule, Croatia underwent numerous reforms (Coloman and Bela III), but also adversities (Stephen III, Ladislav II and Stephen IV), becoming the main target of Byzantium and the Venetian Republic in their conflicts with Hungary. The Kingdom of Hungary-Croatia reached its peak during the time of Bela III when the state became the leading power of Central and Southeastern Europe.

Key words: Arpads, Trpimirovic, Hungary, Kingdom of Croatia, Dalmatia, Coloman, Stephen III, Bela III.

Sadržaj

1. UVOD	6
2. HRVATSKA U DRUGOJ POLOVICI 11. STOLJEĆA	6
2.1. Krešimir IV. Petar i Dmitar Zvonimir	6
2.2. Stjepan II. i interregnum.....	8
3. KRALJEVI DINASTIJE ARPADOVIĆ	10
3.1. Koloman Arpadović	10
3.2. Stjepan II. i Bela II. Slijepi.....	12
3.3. Seniorat ili primogenitura – Gejza II, Stjepan III, Ladislav II i Stjepan IV	14
3.4. Bela III – najmoćniji Arpadović.....	17
4. KULTURNO DJELOVANJE I OSTAVŠTINA PRVIH ARPADOVIĆA	20
5. ZAKLJUČAK	21
6. BIBLIOGRAFIJA	23

1. UVOD

Kraljevina Hrvatska u drugu polovinu 11. stoljeća ušla je s vrlo sposobnim vladarom, Krešimirovom IV. Petrom, jedinim koji je prozvan „Veliki“ i koji je doveo zemlju do njenog vrhunca. Godine 1070. postavio je za bana i suvladara Dmitra Zvonimira, supruga mađarske princeze Jelene Lijepe. Zvonimir je naslijedio Krešimira IV. na prijestolju 1075. godine te je Kraljevina Hrvatska dobila vladara koji je bio u obiteljskim vezama s ugarskim Arpadovićima. Pošto je umro bez muških potomaka naslijedio ga je posljednji Trpimirović – Stjepan II. čija će brza smrt 1091. godine dovesti do interregnuma u kojem će se za prijestolje boriti nekoliko političkih struja: oni okupljeni oko domaćeg pretendenta Petra i drugi koji su podržavali Zvonimirovu udovicu Jelenu, to jest njenog brata Ladislava I. i nećaka mu Almoša. Nakon dugih borbi 1102. godine na hrvatsko prijestolje zasjeo je Koloman Arpadović. On i njegovi nasljednici s promjenjivim će uspjehom vladati Kraljevinom Hrvatskom u personalnoj uniji s Ugarskom sve do 1301. godine. Cilj ovog završnog rada je analiza vladavine, utjecaja i ostavštine prvih Arpadovića u Hrvatskoj, od dolaska na prijestolje pa do Bele III.

U prvom dijelu ovog rada bavit ću se vladavinom posljednjih vladara hrvatske dinastije, Krešimira IV. Petra, Dmitra Zvonimira i Stjepana II. preko kojih su Arpadovići došli u pretendentsku poziciju i interregnumom nakon kojeg su Arpadovići postali kraljevi Hrvatske i Dalmacije. U drugom dijelu rada kronološki ću analizirati vladavinu svakog pojedinog kralja, osobito njihove odnose s Mletačkom Republikom i Bizantom koji su od velikog značaja za Hrvatsku. U završnom dijelu pokušat ću utvrditi jesu li i koliko prvi Arpadovići utjecali na kulturni razvoj Hrvatske i Dalmacije, koja je njihova materijalna ostavština i kakve su posljedice njihove vladavine za Hrvatsku.

2. HRVATSKA U DRUGOJ POLOVICI 11. STOLJEĆA

2.1. Krešimir IV. Petar i Dmitar Zvonimir

Kralj Krešimir IV. Petar, naslijedio je oca Stjepana I. na hrvatskom prijestolju 1058. godine i prvi je vladar s potvrđenom titulom kralja Hrvatske i Dalmacije.¹ Prvi put spominje se 1060. godine u rapskoj ispravi o osnutku samostana sv. Petra u Dragi i u darovnici samostanu sv. Ivana Evanđelista u Biogradu na Moru.² U darovnici samostanu sv. Krševana za Maun navodi da se otok nalazi „u našem dalmatinskome moru“, a također i da se njegova vlast

¹ KLAJIĆ 1988: 127.

² *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Petar Krešimir IV.“ [https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47856], 20. srpnja 2020; KLAJIĆ 1988: 131; BUDAK 2003: 101.

„proširila na kopnu i moru“.³ Sredinom 1060-ih kranjski markgrof Ulrik oduzeo je Krešimiru IV. Petru pogranične dijelove Istre, Primorja i Kvarnerskih otoka.⁴ U to vrijeme prvi se put spominje slavonski ban Zvonimir, koji je 70-ih godina 11. stoljeća uz pomoć ugarskih rođaka Salomona i Gejze I., od kranjskih markgrofova vratio ta područja Kraljevini Hrvatskoj te se nametnuo kao kraljev suvladar i nasljednik (*dux*).⁵ Upravo ova odluka o imenovanju Zvonimira nasljednikom bila je prekretnica koja je nagovijestila utjecaj Arpadovića pošto je ban Dmitar Zvonimir preko svoje supruge Jelene Lijepe bio u rodbinskim vezama s ugarskom kraljevskom obitelji. Ne zna se zašto je kraljev nećak Stjepan II. zaobiđen u nasljednom pitanju; izvori spominju bolest kao razlog, ali je vjerojatnije da ga je vrlo utjecajni Zvonimir izgurao.⁶ O kraju života Krešimira IV. Petra malo se zna, ali smatra se da su 1074. godine Normani pod vodstvom grofa Amika II. zarobili hrvatskog kralja i da je, pošto o njegovoj sudbini nema podataka, umro u normanskom zarobljeništvu.⁷

Dmitar Zvonimir 1075. godine naslijedio je Krešimira IV. Petra na hrvatskom prijestolju pošto ga je okrunio papinski izaslanik Gebizon u bazilici sv. Petra i Mojsija.⁸ Malo se zna o porijeklu kralja Zvonimira. Od početka 60-ih godina 11. stoljeća banovao je u slavonskom dukatu, stvorenom još 1027. godine kada je Stjepan I. Ugarski oteo to područje Krešimiru III., te se oženio Jelenom Lijepom, sestrom ugarskih kraljeva Gejze I. i Ladislava I.⁹ Ovaj brak bit će opravdanje Ladislavu I. i kasnije Kolomanu da se umiješaju u dinastičke borbe u Hrvatskoj te na kraju zavladaju kraljevinom. Prema nekim tumačenjima Zvonimir je potomak loze Svetoslava Suronje ili pripadnik nekog od uglednih rodova, pošto je imao posjede u Hrvatskoj.¹⁰ Ipak, kako je promijenio mjesto krunidbe (Solin umjesto Biograda na Moru), darovao papi krune svojih prethodnika i pozvao se na ostavštinu Trpimirovića samo jednom (i to u preradbi iz 14. stoljeća) vjerojatno je bio pripadnik neke moćne obitelji i želio uspostaviti novu dinastiju s uporištem u papi Grguru VII.¹¹ U izvorima se titulira kao „kralj Hrvatske i Dalmacije“, ali i kao „kralj hrvatski“ (Supetarski kartular, Bašćanska ploča).¹² Oko 1080.

³ KLAJIĆ 1988: 131; BUDAK 2003: 103.

⁴ Hrvatska enciklopedija s.v. „Petar Krešimir IV.“ [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47856>], 20. srpnja 2020; BUDAK 2003: 103.

⁵ Hrvatska enciklopedija s.v. „Petar Krešimir IV.“ [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47856>], 20. srpnja 2020; BUDAK 2003: 104-105.

⁶ KLAJIĆ 1988: 145; BUDAK 2003: 105.

⁷ KLAJIĆ 1988: 137; BUDAK 2003: 105.

⁸ KLAJIĆ 1988: 138.

⁹ KLAJIĆ 1988: 132.

¹⁰ Hrvatska enciklopedija s.v. „Zvonimir“ [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67581>], 20. srpnja 2020; BUDAK 2003: 105.

¹¹ BUDAK 2003: 105-106.

¹² BUDAK 2003: 105-106.

godine udao je kćer Klaudiju za Vinihu od roda Lapčana, kojemu je tada u miraz darovao čitavu Karinsku županiju.¹³ Zvonimir je održao Hrvatsku snažnom kao i u vrijeme njegova prethodnika, o čemu svjedoči i njegovo sudjelovanje u ratu protiv Bizanta, vjerojatno kao papin vazal, na strani normanskog vladara Roberta Guiscarda između 1081. i 1085. godine.¹⁴ Zvonimir je umro u prvoj polovici 1089. godine, vjerojatno prirodnom smrću; pošto nije ostavio nasljednika (sin Radovan preminuo je prije njega), a Zvonimirova udovica kao žena nije mogla vladati, došlo je do nemira oko nasljeđivanja prijestolja te je hrvatski kralj postao Stjepan, nećak Krešimira IV. Petra¹⁵

2.2. Stjepan II. i interregnum

Stjepan II. posljednji je hrvatski kralj iz dinastije Trpimirovića. Izašao je iz samostana sv. Stjepana pod Borovima na poziv plemstva i okrunio se za kralja 1089. godine.¹⁶ Iste godine održao je sabor u Šibeniku te je potvrdio ispravu kralja Dmitra Zvonimira o dodjeli zemljišta u Lažanima redovnicama samostana sv. Benedikta u Splitu.¹⁷ Stjepan II. bio je star i vrlo vjerojatno se njegova stvarna moć osjetila samo u okolici Splita, tradicionalnom sjedištu Trpimirovića, te je kraljevska vlast oslabila do te mjere da su se neki dijelovi zemlje odmetnuli, poglavito područja južno od Žrnovnice kojima je vladao kralj Slavac.¹⁸ Ne znamo kada je završila vladavina Stjepana II., vjerojatno je umro 1090. ili 1091. godine bez nasljednika, čime je bilo otvoreno pitanje preuzimanja hrvatskoga prijestolja.¹⁹

Tijekom interregnuma pojavile su se dvije snažnije struje: one koje su podržavale lokalnog pretendenta Petra i one koji su podržavali Zvonimirovu udovicu Jelenu, to jest njezinog brata Ladislava I.²⁰ Petar je vjerojatno zavladao središtem hrvatske države iz Knina, a po svemu sudeći nije bio okrunjen.²¹ O njegovu podrijetlu ne znamo ništa, ali Supetarski kartular kao bana u vrijeme kralja Dmitra Zvonimira i Slavca spominje upravo Petra iz obitelji Snačić.²² Kralj Petar bio je jedini pretendent s dovoljno snage i utjecaja da se odupre ugarskim snagama. Sama Jelena pokušavala je zadržati vlast, ali kao žena nije imala pravo na krunu pa je naišla na snažan otpor.²³ Gdje je bilo uporište Jelene Lijepe ne možemo potvrditi, ali kako je

¹³ BUDAK 2003: 109.

¹⁴ BUDAK 2003: 107.

¹⁵ BUDAK 2003: 108-109.

¹⁶ KLAIĆ 1988: 145-146; ANČIĆ 2002: 55.

¹⁷ BUDAK 2003: 109.

¹⁸ BUDAK 2003: 108-111.

¹⁹ KLAIĆ 1988: 146; ANČIĆ 2002: 55; BUDAK 2003: 111

²⁰ KLAIĆ 1988: 146-147.

²¹ BUDAK 2003: 111.

²² BUDAK 2003: 111.

²³ BUDAK 2003: 113.

Stjepan II. Trpimirović vladao okolicom Splita, a Petar središtem države, moguće je da je vladala u Ravnim kotarima uz pomoć zeta Vinihe i Lapčana.²⁴ Navedeni razlozi su je potaknuli da se za pomoć obrati svom bratu i ugarskom kralju Ladislavu I. koji je krunu tražio po obiteljskoj osnovi; ovo mu nije moglo legalno proći pošto nije bio u izravnom krvnom srodstvu sa kraljem Dmitrom Zvonimirom.²⁵ Budak u „Povijesti Hrvata“ nudi dva moguća razloga za Ladislavovu intervenciju: prvi je onaj Klaićev, koji pretpostavlja ugovor o nasljedstvu između Dmitra Zvonimira i Ladislava I., što nije bila neuobičajena praksa još od antičkih vremena.²⁶ Druga je mogućnost da je Jelena uspjela zadržati Zvonimirovu krunu za sebe čime bi ona nasljednim pravom pripala Ladislavu I. nakon njene smrti.

Ugarski kralj Ladislav I. nastojao je zavladatai Hrvatskom te je 1091. godine provalio u Slavoniju i uspio podvrgnuti svojoj vlasti prostore od Drave do Gvozda dok u Hrvatskoj i Dalmaciji nije imao većeg uspjeha zbog snažnih utvrda i planinskog terena; uz to u Kraljevinu Ugarsku su s istoka provalili Kumani i Pečenezi pa se vratio u obranu Ugarske.²⁷ U osvojenom dijelu postavio je svog nećaka Almoša za hercega sa sjedištem u Zagrebu, a kako bi ojačao vlast u Slavoniji osnovana je 1094. godine Zagrebačka biskupija sa prvim biskupom Duhom na čelu koji je počeo graditi stolnu crkvu, a od kralja Ladislava I. dobio je posjede Čazmu i Dubravu s pripadajućim zemljištem, šumama i kmetovima.²⁸ Krajem 1094. ili početkom 1095. godine herceg Almoš je zbog pobuna i napada kralja Petra napustio svoju hercegovinu; u isto vrijeme umro je kralj Ladislav I., a naslijedio ga je Koloman.²⁹

Osim ovih moćnih pretendenata u vrijeme interregnuma došlo je do još nekih podjela u Kraljevini Hrvatskoj. Splitska isprava opatice Madije spominje nekog kneza Simeona koji je možda vladao u Splitu i okolici nakon smrti Stjepana II.³⁰ Njegova vlast, ako je postojala, bila je očigledno kratka, pošto se u borbe u Hrvatskoj i Dalmaciji umiješao i Bizant. Naime, kako bi spriječio Ladislava I. da zauzme priobalne gradove, 1091. godine car Aleksej poslao je Gotfrida Melfijskog u Dalmaciju te je Bizant, izravno ili posredno preko Venecije, upravljao dalmatinskim gradovima, otocima i priobaljem sve do Kolomanovog pohoda na Dalmaciju 1105. godine.³¹ Osim njih, na Bašćanskoj ploči spominje se i knez Kosmat koji je vladao Krajinom to jest dijelom sjeverne Dalmacije (Krkom).³² Iz svega je očigledno da je Kraljevina

²⁴ BUDAK 2003: 113.

²⁵ BUDAK 2003: 113.

²⁶ BUDAK 2003: 113.

²⁷ KLAIĆ 1988: 147-148; ANČIĆ 2002: 58; BUDAK 2003: 185.

²⁸ KLAIĆ 1988: 148; ANČIĆ 2002: 58-63.

²⁹ KLAIĆ 1988: 148.

³⁰ BUDAK 2003: 112.

³¹ KLAIĆ 1988: 149; BUDAK 2003: 112.

³² BUDAK 2003: 112.

Hrvatska i Dalmacija upala u potpunu anarhiju i da se raspala na županije kojima je vladalo lokalno plemstvo.³³

3. KRALJEVI DINASTIJE ARPADOVIĆ

3.1. Koloman Arpadović

Godine 1095. na ugarsko prijestolje došao je Koloman Arpadović, nećak kralja Ladislava I. i brat hercega Almoša.³⁴ Baš kao i prethodnik, smatrao je da mu Kraljevina Hrvatska i Dalmacija pripadaju po nasljednom pravu. Godine 1097. Koloman se preko Hrvatske uputio prema Biogradu na Moru kako bi dočekaio svoju zaručnicu Buzilu, kćer normanskog vojvode i grofa od Sicilije Rogera I.; na putu prema moru kod planine Gvozd, Kolomanu se suprotstavio kralj Petar čija je vojska poražena, a on je izgubio život.³⁵ Nakon Petrovog poraza, Kraljevina Ugarska postala je susjed Mletačke Republike te je Koloman s njima 1098. godine potpisao ugovor o utjecaju i granici među državama.³⁶ Koloman se 1099. godine umiješao u sukobe ruskih knezova te je zaratio na strani kijevskog velikog kneza u Galiciji, ali je bio poražen te je i sam jedva živ pobjegao.³⁷ U to vrijeme izbio je ustanak u Hrvatskoj te se ona opet osamostalila, a Koloman nije bio dovoljno jak da ih ponovno napadne.³⁸ Za Kralja Hrvatske Koloman je okrunjen u Biogradu na Moru 1102. godine, a tomu su navodno prethodili pregovori s hrvatskim plemstvom.³⁹ Tada je navodno između Kolomana i predstavnika dvanaest hrvatskih plemena potpisana *Pacta Conventa* ili *Qualiter* u kojem je Hrvatska predstavljena kao zaseban politički entitet vezan s Kraljevinom Ugarskom preko osobe kralja i njegove zasebne krunidbe, uz samostalan sabor, porez, vojsku koja se o svom trošku morala boriti samo u granicama Hrvatske i namjesnika kraljevske časti – hercega i/ili bana.⁴⁰ *Pacta Conventa* krivotvorina je iz 14. stoljeća, ali mađarski povjesničar Pal Engel ispravno je zaključio da je to za proučavanje hrvatskih i ugarskih odnosa nevažno pošto dokument u većini stavki odražava stvarno stanje u srednjovjekovnoj ugarsko-hrvatskoj državi.⁴¹

Pošto je bio okrunjen za kralja Hrvatske, Koloman se 1105. godine odlučio i na osvajanje Dalmacije koja je ranijim ugovorom obećana Mlečanima. Kojim putem je Koloman

³³ BUDAK-RAUKAR 2006: 172.

³⁴ KLAIĆ 1988: 149.

³⁵ KLAIĆ 1988: 152; BUDAK-RAUKAR 2006: 172.

³⁶ KLAIĆ 1988: 152.

³⁷ KLAIĆ 1988: 149-152.

³⁸ KLAIĆ 1988: 152.

³⁹ KLAIĆ 1988: 151-152; ANČIĆ 2002: 68-70.

⁴⁰ KLAIĆ 1988: 152; ENGEL 2001: 35-36.

⁴¹ ENGEL 2001: 35.

krenuo u osvajanje teško je reći. O osvajanju Dalmacije pišu samo dva izvora: *Salonitanska povijest* Tome Arhiđakona i *Život svetoga Ivana Trogirskoga*, a događaje opisuju različito.⁴² Prema Tomi Arhiđakonu Koloman se preko Panonije spuštao prema Jadranu te je prvo došao pred Split, a potom Trogir i Zadar, dok u *Životu svetoga Ivana Trogirskoga* piše da se prvo uputio u Zadar.⁴³ Pošto su ovo jedini izvori koji govore o tom razdoblju u Dalmaciji, ne znamo kojim se putem Koloman kretao, ali Tomislav Raukar u „Povijesti Hrvata“ smatra da je Koloman prvo krenuo prema Splitu i Trogiru jedinim prirodnim putem – tokom rijeke Une i preko Knina.⁴⁴ Grad Split pružio je otpor Kolomanu, pošto im je bio nepoznat kralj iz stranog naroda, ali nakon što su se uvjerali da su Mađari kršćani, na savjet nadbiskupa Kresencija zatražili su mir; Koloman je prihvatio uvjete te je gradu po ulasku udijelio povlastice.⁴⁵ Trogir se predao Kolomanu po dolasku te je kralj obdario lokalnu crkvu i udijelio im povlastice.⁴⁶ Jedino je Zadar pružio Kolomanu snažniji otpor. Došlo je do sukoba, ali se uz posredovanje trogirskog biskupa Ivana grad na kraju predao te je Koloman, kako piše opatica Vekenega: „trijumfalno ušao u Zadar“ te o svom trošku dao podići novi zvonik ženskom benediktinskom samostanu sv. Marije.⁴⁷ Nakon ulaska u Zadar Koloman je sazvao sabor (*curia*) na kojem se kralj zakleo da će očuvati stare slobode koje su uživali dalmatinski gradovi te da će moći i dalje samostalno birati biskupa i kneza uz kraljevo odobrenje.⁴⁸ Koloman je gradovima podijelio pisane privilegije, ali sačuvana je samo Trogirska diploma u kojoj se Koloman obvezuje gradu na vječni mir te ih oslobađa od svih poreza, osim dvije trećine lučke pristojbe.⁴⁹ Pod Kolomanovu vlast došli su i otoci: Rab, Cres, Osor i Krk koji su također dobili povlastice.⁵⁰

Ipak, kralj Koloman nije se u potpunosti pridržavao svojih obećanja. Naime, odmah po osvajanju Splita, grad je morao na sjeveroistočnom dijelu predati jednu kulu ugarskoj vojnoj posadi i knezu čija je dužnost bila prikupljati porez.⁵¹ Osim toga, nakon smrti nadbiskupa Kresencija na čelo splitske Crkve postavljen je svećenik s Kolomanova dvora – Manases, koji će kasnije neuspješno pokušati preuzeti i svjetovnu vlast u gradu Splitu.⁵² Ni u Zadru se nije držao svojih obećanja te je već 1105. godine Zadranima za kneza nametnuo bana Kledina koji

⁴² RAUKAR 2003: 187.

⁴³ RAUKAR 2003: 187.

⁴⁴ RAUKAR 2003: 187.

⁴⁵ RAUKAR 2003: 187.

⁴⁶ RAUKAR 2003: 187.

⁴⁷ ANČIĆ 2002: 75; RAUKAR 2003: 187-188; BUDAK-RAUKAR 2006: 173.

⁴⁸ RAUKAR 2003: 188.

⁴⁹ RAUKAR 2003: 188.

⁵⁰ KLAJIĆ 1988: 165.

⁵¹ RAUKAR 2003: 189.

⁵² RAUKAR 2003: 189.

se smjestio u zadarskoj utvrdi (*castrumu*).⁵³ Desetljeće mira u zemlji prekidale su samo pobune bivšeg hrvatskog hercega i kraljevog brata Almoša.

Koloman je pokušao provesti primogenituru postavivši svog sina Stjepana za nasljednika; nakon posljednje urote 1115. godine već bolesni Koloman je u strahu za svog nasljednika dao uhvatiti i oslijepiti svog nećaka Almoša i njegovog petogodišnjeg sina Belu, a od smrti su ih spasili redovnici obližnjeg samostana u koji su se sakrili i odakle su pobjegli u Carigrad.⁵⁴ Takvo stanje u državi iskoristio je mletački dužd Ordelafo Faledro koji je u kolovozu uz odobrenje bizantskog cara Aleksija I. 1115. godine krenuo u osvajanje Dalmacije.⁵⁵ Prvi mu se predao Rab kojemu je potvrdio povlastice kralja Kolomana, a zatim je osvojio Biograd na Moru i grad Zadar, ali nije uspio osvojiti zadarsku utvrdu (*castrum*).⁵⁶ Kralj Koloman preminuo je u veljači 1116. godine, a naslijedio ga je sin Stjepan II. (III).⁵⁷

3.2. Stjepan II. i Bela II. Slijepi

Stjepan II. stupio je na prijestolje u nemirnom razdoblju. U svibnju 1116. godine dužd Ordelafo Faledro krenuo je u drugi pohod na Dalmaciju te je osvojio zadarski *castrum*, gradove Biograd na Moru, Šibenik, Trogir i Split te otoke Krk i Osor.⁵⁸ Vlast mletačkog dužda ipak se pokazala nestabilnom. Već krajem 1116. ili početkom 1117. godine kralj Stjepan II. ponovno je uspostavio vlast nad Dalmacijom, a bivšeg upravitelja Kledina postavio za bana i *princepsa* Dalmacije; on se gradovima zakleo na najčvršći mir i zaštitu na kopnu i moru prepustivši gradovima sve njihove utvrde, a Zadar oslobađa i od poreza što su ga ranije plaćali Kolomanu.⁵⁹ Mir nije potrajao dugo jer u ljeto 1117. godine Ordelafo Faledro kreće na svoj treći pohod na Dalmaciju, a potkraj lipnja osvaja i Zadar te se isto zaklinje na mir nakon čega pogiba u sukobu s ugarsko-hrvatskom vojskom koja je osvojila Biograd na Moru, Trogir, Šibenik i Split dok su Zadar i Kvarner ostali u mletačkom posjedu.⁶⁰ Novi dužd Dominik Michieli ugovorio je primirje sa Stjepanom II. te se 1122. godine otputio u Levant, što je Stjepan 1124. godine iskoristio za osvajanje svih gradova i otoka osim Zadra; na povratku je dužd 1125. godine osvojio Split i Trogir na prepad, a Biograd na Moru dao je opljačkati i razoriti.⁶¹

⁵³ ANČIĆ 2002: 75; RAUKAR 2003: 190.

⁵⁴ KLAJČ 1988: 173.

⁵⁵ RAUKAR 2003: 192; BUDAK-RAUKAR 2006: 173.

⁵⁶ RAUKAR 2003: 192.

⁵⁷ KLAJČ 1988: 169; U ostatku rada koristit će se samo mađarski redni broj za kralja, a ne dvostruki.

⁵⁸ RAUKAR 2003: 192; BUDAK-RAUKAR 2006: 173.

⁵⁹ RAUKAR 2003: 192.

⁶⁰ RAUKAR 2003: 192.

⁶¹ KLAJČ 1988: 172; RAUKAR 2003: 193; BUDAK-RAUKAR 2006: 173.

Kralj Stjepan II. bio je navodno okrutan i lakomislen vladar te je uz to u Ugarsku naselio pogane Kumane čime je stvorio političke struje u kraljevstvu koje su ga namjeravale zbaciti s prijestolja.⁶² Jedni su podržavali povratak Kolomanova brata Almoša koji se skrivao u Carigradu na dvoru svog rođaka - cara Ivana Komnena, a drugi Borisa, Kolomanovog navodnog sina iz drugog braka s ruskom kneginjom Eufemijom.⁶³ Pošto je Ivan Komnen odbio protjerati Almoša s dvora došlo je do rata u Srijemu 1127. godine tijekom kojeg je Almoš preminuo, a Stjepan II. razorio je Beograd i od njegovih kamenja dao sazidati tvrđavu Zemun.⁶⁴ Godine 1128. car Ivan zauzeo je Srijem, a kralj Stjepan II. je obolio te su neki velikaši pokušali kraljem proglasiti Borisa Kolomanovića; Stjepan II. ipak je ozdravio, a izdajnici su pogubljeni.⁶⁵ U strahu za prijestolje jer nije imao nasljednika, dao je dovesti Belu Slijepog na dvor i proglasio ga je svojim nasljednikom; u isto vrijeme zaručio ga je sa Jelenom, kćeri svog saveznika, srpskog velikog župana Uroša.⁶⁶ Stjepan II. i Uroš započeli su zajednički rat protiv Bizanta 1129. godine koji je zaključen mirom iste godine.⁶⁷ Stjepan II. preminuo je u ožujku ili travnju 1131. godine.⁶⁸

Bela II. Slijepi naslijedio je Stjepana II. na prijestolju iste godine, ali je zbog sljepoće bio slab vladar te je umjesto njega većinu poslova vodila supruga mu Jelena.⁶⁹ Ona je već 1132. godine sazvala sabor u Aradu na kojem je dala pogubiti one za koje se sumnjalo da su sudjelovali u osljepljivanju Almoša i Bele II. ili da podupiru pretendenta Borisa Kolomanovića i njegova zaštitnika - poljskoga kneza Boleslava III. Krivoustog.⁷⁰ O Kraljevini Hrvatskoj u tom dobu izvori šute. Hrvati su svojevrijem pokušali oduzeti Mlečanima grad Krk s otokom 1133. godine, ali nisu bili uspješni; u to vrijeme knezom krčkim postao je Dujam (1133. – 1163.), najstariji poznati Frankopan, čiji će sin Bartol prijeći na kopno.⁷¹ Bela II. Slijepi uspio je 1133. godine preoteti gotovo čitavu Dalmaciju osim Zadra i sjevernih otoka od Mletačke Republike.⁷² Vojnim osvajanjima Bele II. Slijepog grad Zadar ostao je odvojen od ostatka Dalmacije, pa su se javili pokušaji odvajanja zadarske biskupije od splitske nadbiskupije.⁷³ Nadbiskupska stolica u Splitu bila je prazna još od bijega Manasesa iz Splita, a nadbiskupijom

⁶² KLAJČ 1988: 173.

⁶³ KLAJČ 1988: 173.

⁶⁴ KLAJČ 1988: 174.

⁶⁵ KLAJČ 1988: 174.

⁶⁶ KLAJČ 1988: 175.

⁶⁷ KLAJČ 1988: 175-176.

⁶⁸ KLAJČ 1988: 176.

⁶⁹ KLAJČ 1988: 177.

⁷⁰ KLAJČ 1988: 178.

⁷¹ KLAJČ 1988: 180.

⁷² KLAJČ 1988: 180; RAUKAR 2003: 193; BUDAK-RAUKAR 2006: 173.

⁷³ KLAJČ 1988: 180.

je upravljao arhidakon Dabro, koji je odbio dovesti zadarskog biskupa Mihajla na tu poziciju pa se ovaj uz pomoć Mlečana odmetnuo.⁷⁴ Godine 1136. za nadbiskupa je izabran lokalni župnik Gaudije, zagovornik kralja Bele II. Slijepog, koji se zato dao posvetiti od ostrogonskog nadbiskupa što mu je papa oprostio i potvrdio tek 24. svibnja 1139. godine. Osim religijskih prilika u Dalmaciji, vladavina Bele II. Slijepog važna je i za zagrebačku biskupiju. Naime, 1134. godine biskup Macilin tužio je župana Adalberta ostrogonskom nadbiskupu Felicijanu jer mu je ovaj oteo posjed Dubravu, a nadbiskup je pismom vratio posjed zagrebačkoj biskupiji; to pismo najstarija je isprava zagrebačke biskupije.⁷⁵ Bela II. je, sudeći po ispravama, 1135. godine zauzeo Bosnu te proširio kraljevski naslov Arpadovića s *rex Rame*.⁷⁶ Sklon piću, kralj Bela II. Slijepi preminuo je 13. veljače 1141. godine, ostavivši iza sebe tri sina: Gejzu, Ladislava i Stjepana.⁷⁷

3.3. Seniorat ili primogenitura – Gejza II, Stjepan III, Ladislav II i Stjepan IV

Belu II. Slijepog naslijedio je na ugarsko-hrvatskom prijestolju 1141. godine njegov najstariji sin – Gejza II.⁷⁸ Pošto je bio premlad, u njegovo ime upravljala je namjesnička vlada na čelu s Belošem, ugarskim palatinom i hrvatskim banom.⁷⁹ Palatin i ban Beloš bio je sin raškog velikog župana Uroša i Gejzin ujak.⁸⁰ Beloš je u kraljevo ime ratovao u nekoliko navrata protiv Čeha, Austrijanaca i Nijemaca kako bi osigurao prijestolje Gejzi II. kojeg je uz to i dalje ugrožavao Boris Kolomanović.⁸¹ Beloš je politikom zbližavanja Kraljevine Ugarske sa Srbijom i ruskim knezovima (Gejza II. oženio je Eufrozinu, kćer kijevskog velikog kneza) otuđio Ugarsku od Bizanta te se car Emanuel Komnen odlučio obračunati s Kraljevinom Ugarskom i vratiti Hrvatsku i Dalmaciju pod vlast Bizantskog Carstva.⁸² Mir nakon prvog sukoba 1151. godine bio je kratkotrajan te je 1154. godine novi njemački car Fridrik I. Barbarossa u savezu s Bizantom proglasio bavarskog grofa Konrada hercegom Hrvatske i Dalmacije.⁸³ Kako bi osigurao svoje zemlje od pretendenta, Gejza II. imenovao je svog sina Stjepana hercegom i suvladarom čime je od sebe otuđio braću Ladislava i Stjepana; u Kraljevini Ugarskoj još nije određen način nasljeđivanja – seniorat (najstariji brat) ili primogenitura (najstariji sin) pa je

⁷⁴ KLAJČ 1988: 181.

⁷⁵ KLAJČ 1988: 181.

⁷⁶ KLAJČ 1988: 181-182.

⁷⁷ KLAJČ 1988: 180.

⁷⁸ KLAJČ 1988: 183.

⁷⁹ KLAJČ 1988: 183.

⁸⁰ KLAJČ 1988: 183.

⁸¹ KLAJČ 1988: 184-185.

⁸² KLAJČ 1988: 184-186.

⁸³ KLAJČ 1988: 186.

Stjepan prebjegao bizantskom caru.⁸⁴ U ratu Bizanta protiv Kraljevine Ugarske 1155. godine poginuo je, boreći se uz Stjepana i bizantskog vojvodu Bazilija, Boris Kolomanović.⁸⁵ Gejza II. većinu života proveo je u ratovima pa se o djelovanju u Hrvatskoj i Dalmaciji malo zna. Po dolasku na prijestolje potvrdio je povlastice dalmatinskih gradova, a 1142. povlastice grada Splita je proširio osiguravši im slobodnu trgovinu po cijelom kraljevstvu bez poreza kao i pravo na biranje nadbiskupa i gradskog vijeća.⁸⁶ Za vladavine Gejze II. mletački se dio Dalmacije i službeno crkveno odvojio od splitske nadbiskupije bulom pape Anastazija IV. iz 17. listopada 1154. godine kojom je zadarsku biskupiju uzvisio na nadbiskupiju i podvrgnuo joj biskupije: osorsku, krčku, rapsku i hvarsku.⁸⁷ Već 1155. godine novom bulom pape Hadrijana IV. mletački patrijarh i njegovi nasljednici dobili su vrhovnu upravu nad zadarskom nadbiskupijom.⁸⁸ Kralj Gejza II. preminuo je 1162. godine ostavivši iza sebe tri sina: Stjepana, Belu i Gejzu te tri kćeri.⁸⁹

Najstariji, petnaestogodišnji Gejzin sin naslijedio je svog oca kao Stjepan III., ali je njegovo svrgnuće odmah zatražio car Emanuel kako bi po pravu seniorata osigurao prijestolje svojim štićenicima Ladislavu i Stjepanu (car je preferirao mlađeg Stjepana koji je s njim bio u rodbinskim vezama).⁹⁰ Ipak, plemstvo je odlučilo na prijestolje postaviti starijeg brata Ladislava koji je sredinom srpnja 1162. godine okrunjen kao Ladislav II., a umro je nakon samo šest mjeseci vladavine 14. siječnja 1163. godine.⁹¹ Stjepan III. zaratio je opet sa stricem Stjepanom kojeg su podržavali velikaši iz južne Ugarske, Hrvatske (ban Beloš, uz koga se spominje i njegov pristav, bibrski župan Bogdanac⁹²) i Bosne (ban Borič) i koji je 27. siječnja iste godine okrunjen kao Stjepan IV.⁹³ Vladavina kralja Stjepana IV. bila je nestabilna od samog početka zbog straha nekih velikaša da će predati Srijem Bizantskom Carstvu pa se za održavanje vlasti kralj oslanjao na cara Emanuela.⁹⁴ Dana 19. lipnja 1163. vojska Stjepana IV. teško je poražena, on sam pobjegao je iz Ugarske, a na prijestolje se vratio njegov nećak - Stjepan III.⁹⁵

Kako je Stjepan III. uživao veliku potporu car Emanuel ponudio mu je mir po kojem je svog mlađeg brata Belu morao poslati u Carigrad na odgajanje i udijeliti mu njegovu baštinu –

⁸⁴ KLAJČ 1988: 186-187.

⁸⁵ KLAJČ 1988: 187-188.

⁸⁶ KLAJČ 1988: 188.

⁸⁷ KLAJČ 1988: 189; RAUKAR 2003: 194.

⁸⁸ KLAJČ 1988: 189.

⁸⁹ KLAJČ 1988: 188.

⁹⁰ KLAJČ 1988: 190; RAUKAR 2003: 193.

⁹¹ KLAJČ 1988: 191.

⁹² RAUKAR 2003: 198.

⁹³ KLAJČ 1988: 191.

⁹⁴ KLAJČ 1988: 191.

⁹⁵ KLAJČ 1988: 191.

Hrvatsku i Dalmaciju.⁹⁶ Po dolasku u Carigrad, car Emanuel imenovao je Belu (Aleksija) despotom te se smatralo da će ga i oženiti svojom kćeri Marijom.⁹⁷ Stjepan III. nije bio voljan predati Hrvatsku i Dalmaciju bizantskom caru te se čak uputio u Dalmaciju i potvrdio povlastice dalmatinskih gradova.⁹⁸ Zbog ovoga je car Emanuel 1164. godine zauzeo Srijem, a češki knez Vladislav II. posredovao je za mir između kralja i cara te je Stjepan III. ipak predao svom bratu Beli Hrvatsku i Dalmaciju, dok je car silom zadržao Srijem.⁹⁹ Stjepan III. prekršio je mir u ljeto 1165. godine kada je oduzeo Bizantu Srijem i utvrdu Zemun zbog čega je car Emanuel s dvije vojske krenuo na Kraljevinu Ugarsku: prvu je vojsku osobno vodio prema Zemunu, to jest Srijemu, a drugu je pod zapovjedništvom vojvode Ivana Duke poslao u osvajanje Hrvatske i Dalmacije, Bosne i Duklje.¹⁰⁰

Vojvoda Ivan Duka provalio je preko Srbije u Bosnu gdje je porazio bosanskog bana, a zatim se uputio preko Bosne u Hrvatsku i Dalmaciju.¹⁰¹ U Hrvatskoj je ban Ampudije pružio slab otpor Ivanu Duki pa je ovaj brzo zauzeo gradove Šibenik, Ostrovicu i Skradin; tada se uputio prema jugu te je zauzeo Trogir i Split te neretvansku krajinu porazivši pleme Kačića.¹⁰² Od Neretve se uputio prema Dubrovniku, Kotoru i Duklji koji su priznali bizantsku vlast; upraviteljem Hrvatske i sjeverne Dalmacije sa sjedištem u gradu Splitu postao je bivši srijemski namjesnik Nikofer Halufo, a južnom Dalmacijom i Dukljom vojvoda Ivan sa sjedištem u gradu Draču ili Skadru.¹⁰³ Car Emanuel uspio je zauzeti Zemun i Srijem te je prihvatio Stjepanov poziv na mir i rat je završio, a Hrvatska i Dalmacija su ostale pod carskom vlašću.¹⁰⁴

Kralj Stjepan III. nije se mogao pomiriti s gubitkom tolikog teritorija, a hrvatski svjetovni i crkveni velikaši su teško podnosili bizantsku vlast (splitski nadbiskup Petar čak je napustio svoju stolicu i otišao u Ugarsku).¹⁰⁵ Godine 1166. Stjepan III. poslao je ugarskog palatina i hrvatskog bana Ampudija u Hrvatsku i Dalmaciju da protjera bizantske trupe, a u tome je imao potporu hrvatskih velikaša i lokalnog stanovništva.¹⁰⁶ Carski namjesnik Nikofer Halufo se s malobrojnomo vojskom suprotstavio banu Ampudiju, ali je poražen i zarobljen, a Hrvatska se odmetnula od Bizantskog Carstva skupa s nekim dalmatinskim gradovima.¹⁰⁷ Banu

⁹⁶ KLAJIĆ 1988: 191; RAUKAR 2003: 193.

⁹⁷ KLAJIĆ 1988: 191-192.

⁹⁸ KLAJIĆ 1988: 191.

⁹⁹ KLAJIĆ 1988: 193.

¹⁰⁰ KLAJIĆ 1988: 193-194; RAUKAR 2003: 193-194.

¹⁰¹ KLAJIĆ 1988: 194.

¹⁰² KLAJIĆ 1988: 194; RAUKAR 2003: 194.

¹⁰³ KLAJIĆ 1988: 194; RAUKAR 2003: 194.

¹⁰⁴ KLAJIĆ 1988: 194-195.

¹⁰⁵ KLAJIĆ 1988: 195.

¹⁰⁶ KLAJIĆ 1988: 195.

¹⁰⁷ KLAJIĆ 1988: 195.

Ampudiju nisu se predali dalmatinski gradovi predvođeni Splitom koji je bio pod snažnim utjecajem Bizanta pa je ban vodio opsadu grada uništavajući usput okolne vinograde i sela; Splitsani su uspjeli tijekom opsade ubiti bana Ampudija i protjerati ugarsko-hrvatske trupe, ali su se svejedno bili prisiljeni predati kralju Stjepanu III.¹⁰⁸ Uz grad Split, predali su se i gradovi Trogir i Šibenik, a Stjepan III. potvrdio im je sve ranije povlastice dok je papa Aleksandar III. za splitskog nadbiskupa postavio Gerarda iz Verone – neprijatelja Bizanta.¹⁰⁹ Osim Hrvatske i Dalmacije, pod ugarsku vlast vratio se i Srijem kojeg je zauzeo vojvoda Dionizije porazivši nespremne bizantske zapovjednike Gabrasa i Branu.¹¹⁰

Godine 1167. Zadar se pobunio protiv mletačke vlasti i stavio se za kratko pod zaštitu ugarsko-hrvatskog kralja.¹¹¹ Car Emanuel iz osвете je ponovno pokrenuo rat protiv Kraljevine Ugarske nakon Uskrsa 1167. godine; bizantska vojska pod vodstvom Andronika Kontostefana sukobila se s ugarskom vojskom vojvode Dionizija u Srijemu 18. srpnja 1167. godine i ugarska vojska je poražena.¹¹² Rat je završen mirom kojim su Srijem, Bosna, Hrvatska i Dalmacija (osim Zadra kojeg su ponovno zauzeli Mlečani) postali administrativne jedinice Bizantskog Carstva, a njima je upravljao carski *sebastos* Konstantin s naslovom „vojvoda čitavog kraljevstva dalmatinskog i hrvatskog“.¹¹³ Iste godine car Emanuel zaručio je Belu (Aleksija) sa svojom kćeri Marijom i proglasio ga svojim carskim nasljednikom.¹¹⁴ Namjesnik Konstantin još je neko vrijeme imao problema s građanima Klisa te plemenima Kukarima i Kačićima, ali ih je kroz dvije-tri godine porazio i darežljivom caru su se pokorili svi osim splitskog nadbiskupa Gerarda koji je napustio nadbiskupiju pošto se nije želio pokloniti caru.¹¹⁵

Kralj Stjepan III. umro je 4. ožujka 1172. godine bez muškog nasljednika te je po nasljednom pravu kralj Ugarske i Hrvatske trebao postati mlađi mu brat Bela, koji je tri godine ranije izgubio titulu bizantskog prijestolonasljednika jer se caru Emanuelu rodio sin Aleksije.¹¹⁶

3.4. Bela III – najmoćniji Arpadović

Kraljevića Belu i njegovu suprugu Agnezu do Ugarske je otpratila bizantska vojska, ali njegov povratak nije tekao bez problema.¹¹⁷ Velikaši su se bojali da je Bela predugo bio pod

¹⁰⁸ KLAJIĆ 1988: 195-196.

¹⁰⁹ KLAJIĆ 1988: 196.

¹¹⁰ KLAJIĆ 1988: 196.

¹¹¹ KLAJIĆ 1988: 197.

¹¹² KLAJIĆ 1988: 196-197; RAUKAR 2003: 194.

¹¹³ KLAJIĆ 1988: 197.

¹¹⁴ KLAJIĆ 1988: 197.

¹¹⁵ KLAJIĆ 1988: 197-198.

¹¹⁶ KLAJIĆ 1988: 201; RAUKAR 2003: 195.

¹¹⁷ KLAJIĆ 1988: 202.

bizantskim utjecajem i da će možda pogodovati Bizantskom Carstvu, dok se svećenstvo bojalo da će Bela podržavati istočnu crkvu, a vođa te svećeničke struje protivne kralju bio je ostrogonski nadbiskup Luka Banffy.¹¹⁸ Ostrogonski nadbiskup odbijao je okruniti Belu pa se on obratio papi Aleksandru III. koji je zapovjedio kaločkom nadbiskupu da obavi krunidbu te je 13. siječnja 1173. godine okrunjen ugarski i hrvatski kralj Bela III. Osim dijela velikaša i Crkve, Bela III. probleme je pravio mlađi brat Gejza i njihova majka Eufrozina; Gejzi nije bila dovoljna čast hercega pa ga je Bela III. bacio u tamnicu na petnaest godina, a majku protjerao u Carigrad.¹¹⁹ Kralj Bela III. držao se zakletve vjernosti caru Emanuelu, koji je u svojoj vlasti držao Srijem, Hrvatsku i Dalmaciju, te mu je čak pomagao vojskom u borbama protiv seldžučkog sultanata na istoku.¹²⁰ Dana 4. kolovoza 1180. godine pleme Kačići su ubili splitskog nadbiskupa Arnerija, bizantskog poslušnika, a 24. rujna iste godine umro je i car Emanuel Komnen, te se Bela III. smatrao oslobođenim zakletve vjernosti.¹²¹ Nakon smrti moćnog cara osamostalila se Srbija pod velikim županom Stefanom Nemanjom, Hum pod knezom Miroslavom i Bosna pod banom Kulinom te su stali ugrožavati zemlje koje je Bela III. smatrao svojom baštinom.¹²²

Bela III. vojskom je zauzeo Srijem, Hrvatsku i Dalmaciju između 1180. i 1181. godine, a jedini mu se usprotivio Split, kojemu je zbog toga oduzeo gotovo sve povlastice, uključujući pravo biranja nadbiskupa.¹²³ To je izazvalo Splitskane da se potuže papi Aleksandru III. koji je nagovorio kralja Belu III. da im vrati povlastice, a oni su zauzvrat za nadbiskupa izabrali Mađara Petra.¹²⁴ Srbija, Bosna i Hum nisu zauzeti, ali su njihovi vladari bili saveznici kralja Bele III.¹²⁵ Nakon što je proširio vlast na Hrvatsku i Dalmaciju, Bela III. namjerio se i na mletački dio Dalmacije: grad Zadar s otocima Krkom, Pagom, Cresom i Osorom koji su bili nezadovoljni upravom dužda Aurea Mastropetra.¹²⁶ Već u veljači 1181. godine građani Zadra su se pobunili i stavili se pod zaštitu kralja Bele III. koji je u Zadar poslao „čitave primorske oblasti vojvodu“ Mavru sa zapovjedi da uz pomoć i savjet hrvatsko-dalmatinskih biskupa i župana uspostavi vlast te da utvrdi grad Zadar i postavi u njega vojnu posadu kako bi ga obranio od mletačkih protunapada.¹²⁷ U Mavrinoj pratnji se, uz kninske i sidraške župane spominje i

¹¹⁸ KLAJIĆ 1988: 201.

¹¹⁹ KLAJIĆ 1988: 202.

¹²⁰ KLAJIĆ 1988: 202.

¹²¹ KLAJIĆ 1988: 200-202.

¹²² KLAJIĆ 1988: 202.

¹²³ KLAJIĆ 1988: 203; RAUKAR 2003: 195.

¹²⁴ KLAJIĆ 1988: 203.

¹²⁵ KLAJIĆ 1988: 203.

¹²⁶ KLAJIĆ 1988: 203-204; RAUKAR 2003: 195.

¹²⁷ KLAJIĆ 1988: 204.

bribirski župan Miroslav.¹²⁸ Vrlo važno za ugarsko-hrvatsku državu bilo je uplitanje kralja Bele III. u bizantske nasljedne borbe 1182. godine na strani carice Marije i carevića Aleksija protiv uzurpatora Andronika Komnena.¹²⁹ Andronik je svrgnut i ubijen u pobuni 11. rujna 1185. godine, a carem je proglašen Izak II. Angel koji se iste godine zaručio s Belinom kćeri Margaretom i službeno se odrekao svih pretenzija na Ugarsku, Hrvatsku i Dalmaciju.¹³⁰

Dok je Bela III. ratovao na istoku, 1181. godine dužd Aureo Mastropetro napao je Dalmaciju i osvojio otok Pag, ali nije mogao zauzeti dobro utvrđeni Zadar koji je branio hrvatsko-dalmatinski ban Dionizije.¹³¹ Mlečani su od 1181. do 1187. godine više puta napadali Zadar, a ban Dionizije mletačke posjede te je dvogodišnji mir uspostavljen 1188. godine, a iduće godine Bela III. je u Zadru uveo u vlast podbana Makarija.¹³² Čim je 1190. godine istekao mir, Mlečani su uz pomoć Rabljana ponovno napali Zadar u kojem nije bilo kraljevske posade, ali su ga građani uspjeli obraniti, a uz to se i otok Rab odmetnuo od Mletačke Republike i stavio pod zaštitu kralja Bele III.¹³³ Od 1190. do 1193. godine dužnost prokuratora čitave Hrvatske i Dalmacije, od Drave do Neretve, obavljao je pečujski biskup Kalan, koji je proširio vlast sve do Krka.¹³⁴ Godine 1193. mletačkim duždem postao je vrlo sposobni Henrik Dandolo koji je ponovno osvojio Pag i Rab, ali nije mogao zauzeti Zadar te su grad napustile mnoge mletačke obitelji.¹³⁵ U službi kralja Bele III. tijekom borbi za Zadar između 1181. i 1193. godine istaknuo se Bartol II. Frankopan pa mu je 1193. godine kraljevskom poveljom uručena župa Modruš; župu su naslijedili sinovi njegove braće, krčkih knezova Bartola I. i Vida čime su Frankopani postali hrvatsko-dalmatinsko plemstvo.¹³⁶

Godine 1185. Bela III. dao je okruniti starijeg sina Emerika za ugarskog kralja čime je konačno ustanovio primogenituru kao način nasljeđivanja, a mlađem sinu Andriji dao je vojvodstvo Galiciju na upravu 1188. godine.¹³⁷ Godine 1194. Bela III. dao je okruniti Emerika i kao hercega Hrvatske i Dalmacije kojima je vladao gotovo samostalno te se njegovo ime spominje uz očevo u svim ispravama.¹³⁸ U to vrijeme datira se i financijski dokument u kojem se navodi da Hrvatskim Kraljevstvom upravlja herceg (*dux*) koji od prihoda svoje hercegovine daje kralju godišnje 10 000 maraka srebra; također se navode prihodi zagrebačke biskupije od

¹²⁸ RAUKAR 2003: 198.

¹²⁹ KLAIĆ 1988: 205.

¹³⁰ KLAIĆ 1988: 205.

¹³¹ KLAIĆ 1988: 206.

¹³² KLAIĆ 1988: 206; RAUKAR 2003: 195.

¹³³ KLAIĆ 1988: 206-207; RAUKAR 2003: 195.

¹³⁴ KLAIĆ 1988: 207.

¹³⁵ KLAIĆ 1988: 207-208; RAUKAR 2003: 195.

¹³⁶ KLAIĆ 1988: 208.

¹³⁷ KLAIĆ 1988: 208-210.

¹³⁸ KLAIĆ 1988: 208-210; RAUKAR 2003: 195.

1500 maraka srebra, zadarske s 500 maraka srebra i splitske s 400 maraka srebra.¹³⁹ Dokument je važan i jer se u njemu spominje da kralj Bela III. vlada: maticom Ugarskom, Hrvatskom, Dalmacijom i Ramom (Bosnom).¹⁴⁰

Kralj Bela III. bio je izuzetno darežljiv i prema Crkvi. Tako je zagrebačkoj biskupiji 1175. godine potvrdio posjede Zelinu i Novi, a zagrebački biskup Dominik dobio je 1193. godine od prokuratora Kalana desetinu prihoda Krapine, Okića i Podgorja.¹⁴¹ Bela III. imao je želju ići u križarski rat pa je 22. studenog 1184. godine uz potvrdu pape Lucija darovao Templarima grad Senj sa crkvom sv. Jurja.¹⁴² Zbog bolesti Bela III. nije uspio sam otići u križarski rat pa je na samrti bogatstvo skupljeno za tu svrhu ostavio svom sinu Andriji; kralj Bela III. umro je 23. travnja 1196. godine, a naslijedio ga je na prijestolju već okrunjeni stariji sin - kralj Emerik.¹⁴³

4. KULTURNO DJELOVANJE I OSTAVŠTINA PRVIH ARPADOVIĆA

Kraljevina Hrvatska i Dalmacija kroz čitavu su povijest bile pod kulturno-umjetničkim i političkim utjecajem dvije sfere: sjeverna Hrvatska i Slavonija pod srednjoeuropskim, a Dalmacija i Istra pod mediteranskim, pretežito talijanskim. I dok su zagrebačka (nad)biskupija koju je osnovao Ladislav I. i njezini poglavari ostavili neizbrisiv trag na kulturu i povijest Hrvatske teško možemo njezine uspjehe u tom polju, čak i posredno, pripisati Arpadovićima. Slavonija kao pokrajina nije bila toliko pogodna za romaničku arhitekturu u vrijeme prvih Arpadovića, a pošto je već i bila čvršće vezana uz Kraljevinu Ugarsku, nemamo ni nekih za Hrvatsku važnih dokumenata koji su nam prvi Arpadovići ostavili u baštinu.

Zanimljivo je zato da se kulturno djelovanje Arpadovića ostvarilo na području Dalmacije, inače već bogate predromaničkom i romaničkom arhitekturom. Moguće kao pokušaj povećavanja utjecaja jer je iz kvalitete zvonika u Zadru i oko 2000 komada Kolomanovih novčića iz srednjovjekovnog Podgrađa kod Benkovca jasno da je Koloman uložio velika sredstva u preuzimanje Dalmacije.¹⁴⁴ Kralj Koloman je 1105. godine po preuzimanju vlasti nad Dalmacijom dao izgraditi novi zvonik ženskom benediktinskom samostanu sv. Marije u Zadru o svom trošku.¹⁴⁵ Romanički zvonik sadržava: prizemlje sa

¹³⁹ KLAJIĆ 1988: 209; RAUKAR 2003: 204.

¹⁴⁰ KLAJIĆ 1988: 209.

¹⁴¹ KLAJIĆ 1988: 209.

¹⁴² KLAJIĆ 1988: 209; RAUKAR 2003: 199.

¹⁴³ KLAJIĆ 1988: 210.

¹⁴⁴ JAKŠIĆ 1999: 269; ANČIĆ 2002: 70.

¹⁴⁵ KLAJIĆ 1988: 167-168.

arhivom i riznicom, Kolomanovu kapelu na prvom katu i još pet katova te piramidalni krov.¹⁴⁶ Kapela na prvom katu, čiji svod počiva na četiri stupa s kapitelima na kojima je uklesano po tri slova: R.CO - LLO - MAN - NVS.¹⁴⁷ Opatica Vekenega, na čiji je nagovor Koloman obdario samostan i koja je dovršila uređivanje, a potom 1111. godine preminula na svom je grobu ispisala epitaf s povijesnim elementima, datiran „pete godine kraljevanja Kolomanova“.¹⁴⁸ Osim zvonika, Kolomanovo kraljevanje obilježilo je izdavanje i potvrđivanje povlastica dalmatinskim gradovima. Tako je 25. svibnja 1107. godine Trogirskom diplomom dodijelio povlastice gradu Trogiru: kraljevsku zaštitu, oslobođenje od tributa za mir te pravo biranja biskupa i kneza; osim povlastica diploma spominje plaćanje poreza od dvije trećine lučkog prihoda kralju i desetine gradskom biskupu.¹⁴⁹ Moguće da su i ostali gradovi dobili slične diplome koje nisu sačuvane. Osim Trogirske diplome, kralj Koloman je 1111. godine kraljevskom poveljom potvrdio rapskoj biskupiji granice i vlast nad župama koje je ustanovio Krešimir IV. Petar 1071. godine.¹⁵⁰

Ostali Arpadovići u Hrvatskoj i Dalmaciji nisu ostvarili ni približan kulturni utjecaj kao Koloman. Tako od kralja Bele II. Slijepog, osim kovanog novca, imamo samo pismo ostrogonskog nadbiskupa Felicijana biskupu zagrebačkom Macilinu datirano 28. travnja 1134. godine kojim je naredio vraćanje posjeda Dubrave, koju im je ranije darovao kralj Ladislav I., zagrebačkoj biskupiji.¹⁵¹ Tek je Bela III. izdao iduću poznatu povelju, onu iz 1193. godine kojom je Bartolu II. Frankopanu darovao župu Modruš. Izdavanje dokumenata intenziviralo se tek u vrijeme Andrije II. koji je zbog slabe vlasti bio prisiljen izdavati razne povlastice i Bele IV. koji je poticao gradnju utvrda nakon prestanka tatarske invazije.¹⁵²

5. ZAKLJUČAK

Ugarska dinastija Arpadovića uspješno je i efikasno preuzela vlast u Kraljevini Hrvatskoj i Dalmaciji, održala kontinuitet kraljevske vlasti i spriječila trajno fragmentiranje hrvatsko-dalmatinskog teritorija. Kraljevi Koloman i Bela III. nesumnjivo su najuspješniji Arpadovići na hrvatskom prijestolju, ali svi pripadnici dinastije su se snažno borili za očuvanje svoje vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji. Kroz analizu vladavine prvih ugarsko-hrvatskih kraljeva

¹⁴⁶ JAKŠIĆ 1999: 272.

¹⁴⁷ JAKŠIĆ 1999: 272.

¹⁴⁸ KLAJIĆ 1988: 168; JAKŠIĆ 1999: 272.

¹⁴⁹ *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Trogirska diploma“ [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=62407>], 31. srpnja 2020.

¹⁵⁰ KLAJIĆ 1988: 193.

¹⁵¹ KLAJIĆ 1988: 178, 192.

¹⁵² Vidi u KLAJIĆ 1988: 222-275

došli smo do zaključka da se Arpadovići nisu snažnije vezali uz Hrvatsku i Dalmaciju, ali nisu bili ni voljni prepustiti ih Mletačkoj Republici niti Bizantskom Carstvu. Uzrok tomu ne moramo tražiti samo u vjerovanju Arpadovića da su Hrvatska i Dalmacija njihove nasljedne zemlje već i u složenim političkim i religijskim odnosima u tadašnjoj Europi - prepirkama pape i cara, istočne Crkve i zapadne Crkve, a čiji su se sukobi redovito odvijali na teritoriju Ugarske, Hrvatske i Dalmacije koje su bile metom bizantskih carskih aspiracija.

Što se kulturnog utjecaja tiče, iz priloženog je jasno da su prvi Arpadovići u Hrvatskoj i Dalmaciji imali minimalan prilog. Razlog tomu ne nalazimo samo u slabijem vezanju Arpadovića uz Kraljevinu Hrvatsku i njihovu usmjerenost na Ugarsku i odnose s Bizantskim Carstvom već i zbog snažnog romaničkog utjecaja iz Italije na Dalmaciju i otoke – tadašnju jezgru hrvatske države.

Na kraju možemo zaključiti da je vlast Arpadovića u Hrvatskoj i Dalmaciji imala pozitivan utjecaj. Vezanjem uz ugarsku kraljevsku dinastiju Kraljevina Hrvatska očuvala se kao politički entitet i uspela visoko na europsku političku scenu, a moćne velikaške obitelji koje se javljaju za prvih Arpadovića (knezovi bibrski Šubići, knezovi krčki Frankopani, knezovi gorički i vodički Babonići) i čija će moć narasti u vrijeme slabljenja kraljevske dinastije ostavit će neizbrisiv trag na povijest srednjovjekovne i ranonovovjekovne Europe.

6. BIBLIOGRAFIJA

1. Literatura

- Ančić, Mladen (2002.). *Kolomanov put*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej.
- Budak, Neven (2003.) „Polaganje temelja kraljevine Hrvatske i Dalmacije“. U: Šanjek, Franjo & Mirošević, Franko (ur.), *Povijest Hrvata – Srednji vijek*. Zagreb: Školska knjiga. 100-113.
- Budak, Neven & Raukar, Tomislav (2006.). *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb: Školska knjiga.
- Engel, Pal (2001.). *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London- New York: L. B. Tauris & Co Ltd.
- Jakšić, Nikola (1999.) „Materijalni odrazi Kolomanove vojne u Sjevernoj Dalmaciji“. U: *Povijesni prilozi*, str. 269-286.
- Klaić, Vjekoslav (1988.). *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća. Knjiga prva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Raukar, Tomislav (2003.) „Arpadovići i Anžuvinci na hrvatskom prijestolju“. U: Šanjek, Franjo & Mirošević, Franko (ur.), *Povijest Hrvata – Srednji vijek*. Zagreb: Školska knjiga. 185-195.

2. Web stranice

- Hrvatska enciklopedija* s.v. „Petar Krešimir IV.“
[<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47856>], 20. srpnja 2020.
- Hrvatska enciklopedija* s.v. „Zvonimir“
[<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67581>], 20. srpnja 2020.
- Hrvatska enciklopedija* s.v. „Trogirska diploma“
[<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=62407>], 31. srpnja 2020.